

Тэма 6 Фізіка атамарнага ядра

§ 1 Састаў ядра. Нуклоны.

Нуклоны – гэта пратон (p) і нейтрон (n). Масы нейтрона і пратона практычна аднолькавыя: $m_p=1,672 \cdot 10^{27}$ кг; $m_n=1,675 \cdot 10^{27}$ кг.

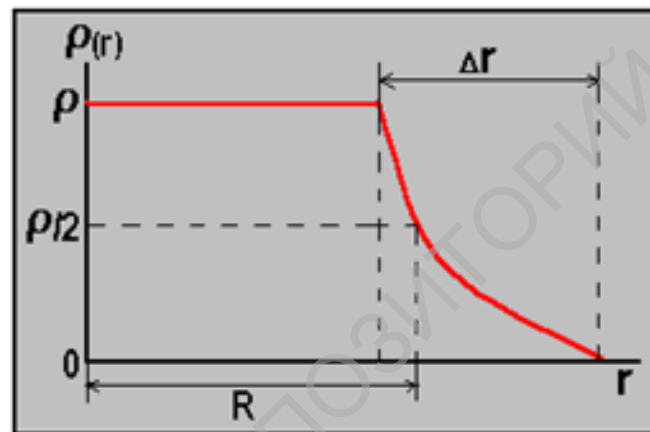
$m_{\text{нукл}}/m_e \approx 1836$ разоў. Зарад пратона +e.

Пратон мае спін $S_p=1/2$ і ўласны магнітны момант $\mu_p=+2,79\mu_{\text{я}}$, дзе

$\mu_{\text{я}} = \frac{e\hbar}{2m_p}$ - адзінка магнітнага моманту нуклона – ядзерны магнетон

$\frac{\mu_B}{\mu_{\text{я}}} = 1836$ разоў.

Нейтрон: $\mu_n = -1,91 \mu_j$. Знак “-” показує, що напрямки спіна і магнітного моменту протилежні. Атомне ядро має спин $\vec{S} = \sum_N \vec{S}_p + \sum_N \vec{S}_n$.

Ядро стабільне, коли воно володіє найменшою магнітною енергією. Убуджані стани ядра нестабільні. Ядра володіють статичними і динамічними властивостями.

Статичні – властивості стабільних ядер.

Динамічні – властивості ядер при їх перетвореннях.

§ 2 Заряд і маса ядра. Ізотопы і ізабары.

$$Q_{\text{я}} = \sum_{i=1}^n q_p,$$

$$\sum_{i=1}^n q_p = \sum_{i=1}^n -q_e$$

Колькасць пратонаў у ядры вызначаецца *зарадавым лікам* Z , г.зн. $Z=N_p$, дзе Z – парадкавы нумар хімічнага элемента ў перыядычнай сістэме элементаў Мендзялеева. Таму $Q_{\text{я}} = +Ze$.

Напрыклад, у вуглеродзе $Z=6$, г.зн. $Q_{\text{я}} = +6e$.

$$1 \text{ а.а.м} = 1/12 m_{\text{C}}^{12}$$

Масавы лік паказвае колькі пратонаў і нейтронаў знаходзяцца ў атамным ядры.

Таму колькасць нейтронаў $N_n = A - Z$.

Т.ч. атамнае ядро абазначаецца ${}^A_Z X$. Напрыклад, ${}^4_2 \text{He}$, ${}^{16}_8 \text{O}$.

У сучасны момант мы ведаем: $Z=1 \div 108$

$$A=1 \div 263$$

Атамнае ядро ў ядзернай фізіцы называецца нуклід.

Ізатоны – гэта атамныя ядры, якія маюць аднолькавае Z , але рознае A .

Напрыклад: ${}^1_1H$ - процій (лёгкі вадарод); ${}^2_1H$ - дэйтэрыў (цяжкі вадарод);
 ${}^3_1H$ - трыцій (звышцяжкі вадарод).

${}^1_1H$ - стабільнае; ${}^2_1H$, ${}^3_1H$ - нестабільныя, радыёактыўныя.

Ядро проція – пратон (p) (1p;n=0)

Ядро дэйтэрыя – дэйтрон (d) (1p+n)

Ядро трыція – трытон (t) (1p+2n).

Ізабары – ядра, для якіх аднолькавае A , але розныя Z ,

ч.в. ${}^{40}_{18}Ar$, ${}^{40}_{20}Ca$.

Ізатоны – у якіх N_n ($N_n=A-Z$) аднолькавае (аднолькавы лік нейтронаў)
 ${}^{14}_7N$, ${}^{13}_6C$.

Ізамеры – гэта ядры з аднолькавымі Z і A , але з рознымі перыядамі паўраспаду T .

Частным выпадкам: ${}^{80}_{35}Br$ - мае два ізамеры $T=18$ хвілін, $T=4,4$ гадзіны.

§ 3 Енергія сувязі ядра.

$$m_{\text{я}} \neq \sum (m_p + m_n)$$

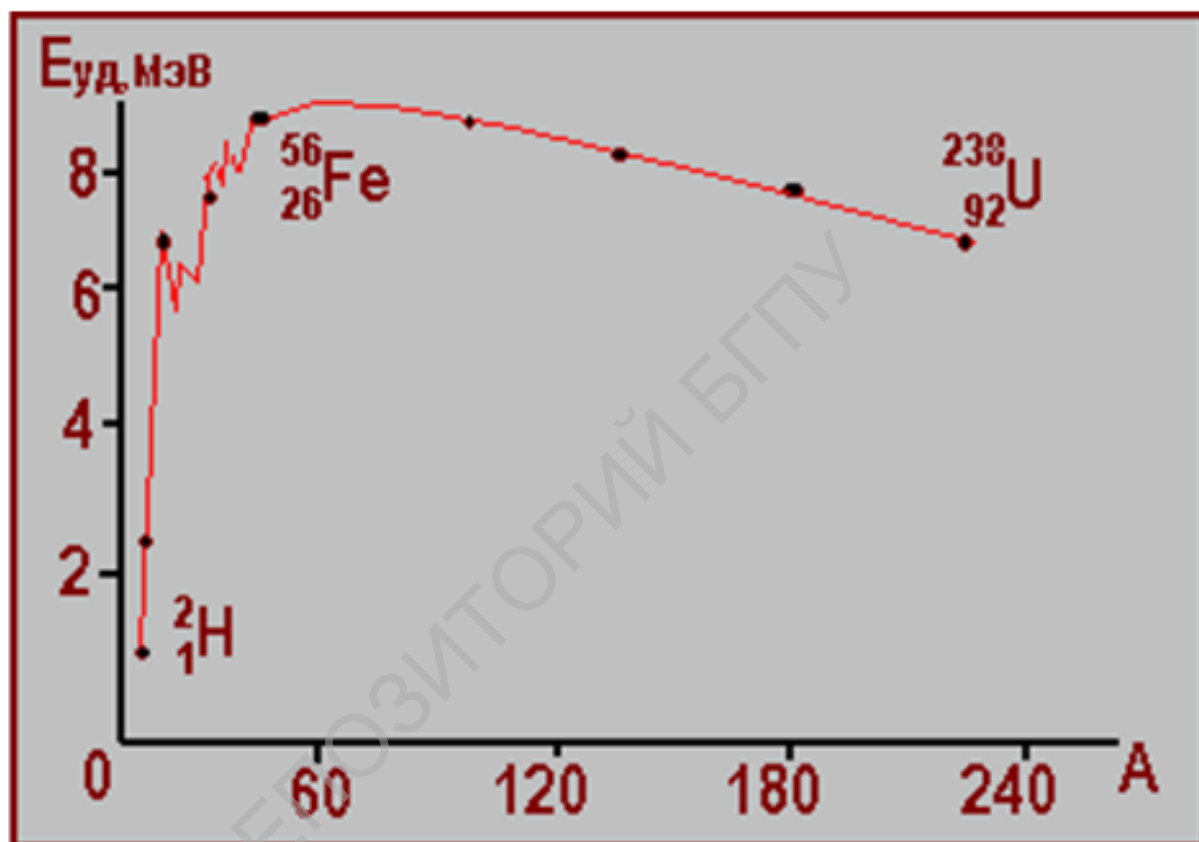
$$m_{\text{я}} < Zm_p + (A - Z)m_n$$

$$\Delta m = Zm_p + (A - Z)m_n - m_{\text{я}} \quad (*)$$

$$\varepsilon_{\text{суб}} = \Delta m c^2$$

З улікам (*)
$$\varepsilon_{\text{суб}} = [Zm_p + (A - Z)m_n - m_{\text{я}}] c^2$$

$$\varepsilon_{\text{уд}} = \frac{\varepsilon_{\text{суб}}}{A}$$

Калі б нуклон мог адначасова ўзаемадзейнічаць з усімі астатнімі

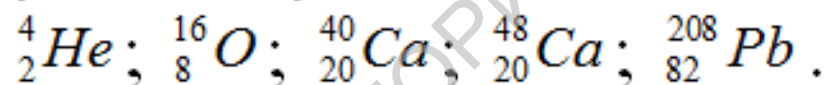
($A-1$) нуклонамі, то было бы $\epsilon_{суб} \sim A(A-1) \approx A^2$, а ў нас $\epsilon_{суб} \sim A$ па лінейным законе.

Пры $A < 30$ большая частка нуклонаў знаходзіцца каля паверхні ядра, дзе іх сувязі непоўнаасцю насышчаны і $\epsilon_{\text{уд}}$ не вялікая. З $A \uparrow$ стасунак паверхні да аб'ёму ядра паменшаецца і $\epsilon_{\text{уд}} \uparrow$.

Калі A блізка да 56, то ядры найбольш стабільныя.

2, 8, 20, 28, 50, 82, 126.

А ядры, у якіх і Z і N_p вызначаецца адным з гэтых лікаў, называецца двойчы магічнымі. Іх у прыродзе усяго пяць:

З залежнасці $\epsilon_{\text{уд}}(A)$ вынікае, што пры рэакцыях дзялення цяжкіх ядзер і сінтэзе лёгкіх ядзер атрымліваюцца ядра больш устойлівыя (трывалыя), чым зыходныя ($\epsilon_{\text{уд}} \uparrow$). Гэта значыць, што пры такіх працэсах адбываецца выпраменьванне энергіі.

Апісаныя працэсы ляжаць у аснове атрымання атамарнай энергіі пры дзяленні цяжкіх ядзер і тэрмаядзернай энергіі – пры сінтэзе лёгкіх ядзер, таму што цяжкім ядрам энергетычна невыгодна дзяліцца, а лёгкім злівацца адно з другім.

§ 4 Мадэлі атамнага ядра.

У 1936 годзе Фрэнкель (Расія) і Бор распрацавалі і стварылі *кропельную мадэль* атамнага ядра, згодна якой ядро ўпадабляецца зараджанай кроплі вадкасці.

Асноўныя палажэнні:

- 1) Сілы, якія дзейнічаюць паміж малекуламі ў вадкасці і нуклонамі ў ядры – *караткадзейныя*.
У ядры нуклоны ўтрымліваюцца моцнымі ядзернымі сіламі прыцягнення, якія падобны на сілы межмалекулярнага ўзаемадзеяння ўнутры кроплі вадкасці. І каб раздзяліць кроплю і ядро трэба патраціць значную энергію, якая роўная энергіі сувязі.
- 2) Няўстойлівасць ядра і кроплі вызначаецца *лікам часціц*. Кропля можа падзяліцца на мелкія кроплі або некалькі кропель могуць зліцца ў адну. У ядры таксама лёгкія ядры зліваюцца і ўтвараюць цяжкія і наадварот.
- 3) Практычная несціскальнасць ядра і кроплі. У кропельнай мадэлі нуклоны ўнутры ядра не рухаюцца адносна адзін другога, а знаходзяцца ў нейкіх станах раўнавагі, як і малекулы у кроплі вадкасці.
- 4) Для ядзерных сіл і сіл межмалекулярнага прыцягнення ў кроплі вадкасці характэрна ўласцівасць насычэння.

Галоўным недахопам кропельнай мадэлі з'яўляецца вельмі прыблізнае падабенства ядзернага рэчыва і вадкасці. Калі ў кроплі знаходзіцца каля $\sim 10^9$ атамаў, то ў ядры нуклонаў не больш за 300.

У 1950 годзе Гёперт-Майер і Іенсан пабудавалі
абалонкавую мадэль ядра.

Асноўныя палажэнні:

- 1) нуклоны ў ядры рухаюцца ва ўсярэдненым цэнтральнасіметрычным полі самога ядра незалежна адзін ад другога. Гэта ядзерная структура падобна да абалонкі атама. І нуклоны ствараюць у ядры гэтыя абалонкі.
- 2) Пераход нуклона з 1 на 2 абалонку ўзнікае ў выніку ўзбуджэння атамнага ядра. На наяўнасць абалонак унутры ядра ўказвае існаванне магнічных і двойчы магнічных ядзер. Магнічныя – ядра з поўнасцю запоўненымі абалонкамі. Т.ч. ядро з поўнасцю запоўненымі ядзернымі абалонкамі – гэта аналаг атама інэртнага газа.
- 3) Спін нуклона = $1/2$ ($S=1/2$). Т.ч. нуклоны з'яўляюцца ферміонамі і падпарадкоўваюцца прынцыпу паўлі.

Недахопы: рух нуклонаў унутры ядра з'яўляецца ўсё ж такі залежным у выніку дзеяння паміж нуклонамі ядзерных сіл.

§ 5 Ядзерныя сілы.

Уласцівасці ядзерных сіл:

- 1) Ядзерныя сілы з'яўляюцца кароткадзеячымі. Яны праяўляюцца на адлегласці $\approx 10^{-15}\text{м}$. На адлегласцях меншых 10^{-15}м сілы прыцягнення замяняюцца сіламі адштурхнення паміж нуклонамі.
- 2) Сілы валодаюць зарадавай незалежнасцю. $n \leftrightarrow n$; $p \leftrightarrow p$; $n \leftrightarrow p$ – сілы аднолькавыя.
- 3) Ядзерныя сілы з'яўляюцца самымі магутнымі сярод усіх сіл. Нуклоны – крыніцы ядзернага поля. Яны валодаюць ядзрным зарадам неэлектрычнай прыроды.

$$\text{Ч.В. дэйтон } {}^2_1\text{H} - E_{\text{св}} \sim 2,23\text{МэВ}$$

$$\text{атам вадарода } {}^1_1\text{H} - E_{\text{св}} \sim 13,6\text{эВ} \text{ (барыонны зарад).}$$

У кожнага нуклона $B=1$. Закон захавання B – стабільн. атамн. ядзер.

- 4) Ядзерныя сілы праяўляюць спінавую залежнасць. У залежнасці ад арыентацыі спінаў ядро можа ўтвараць ці не ўтварыць d .
- 5) Ядзеныя сілы не з'яўляюцца цэнтральнымі. Яны не дзейнічаюць уздоўж ліній, што злучаюць цэнтры нуклонаў. Нецэнтральнасць сіл выцякае з таго факту, што яны залежаць ад арыентацыі спінаў нуклонаў.

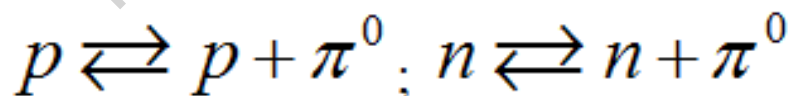
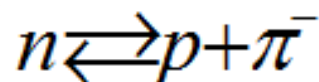
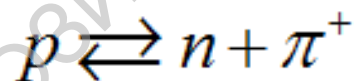
6) Уласцівасці насышчанасці. Гэта значыць, што кожны нуклон у ядры можа ўзаемадзейнічаць толькі з тымі нуклонамі, якія знаходзяцца ад яго на $\approx 10^{-15}$ м.

$$\Rightarrow \varepsilon_{\text{уд}} = f(A)$$

7) Ядзеныя сілы носяць абменны характар. Пераносчыкі ядзернага ўзаемадзяння – віртуальныя часціцы π -мезоны або піоны.

Існуе 3 тыпа π -мезонаў: π^0 , π^- , π^+ . Кожны нуклон стварае вакол сябе поле і бузупынна выпускае і паглынае піоны. Т.ч. адзінакавы нуклон акружаны мезонным “футрам” (воблакам). Таму пры прыбліжэнні двух нуклонаў да сутыкнення іх мезонных футраў адбываецца абмен піонамі.

Схемы ўзаемадзеяння:

Тэорыя ядзерных сіл, якая раскрывае іх абменны характар нызваецца мезоннай тэорыяй.

§ 6 Радыеактыўнасць. Закон радыеактыўнага распаду.

Працэс пераўтварэння адных атамных ядзер у іншыя з выпраменьваннем часціц рэчыва (элементарных часціц) і высокачастотнага э/м выпраменьвання называецца радыеактыўнасцю.

Разлічаюць два тыпа радыеактыўнасці:

- 1) Прыродную (естественная)
- 2) штучную (искусственная)

Прыродная радыеактыўнасць адкрыта ў 1896 годзе Бекерэлем, а штучная – у 1934 годзе Жоліо-Кюры.

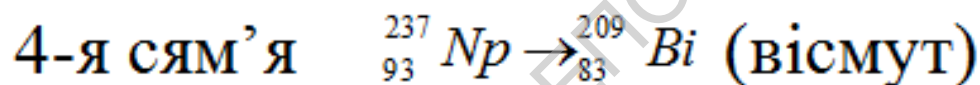
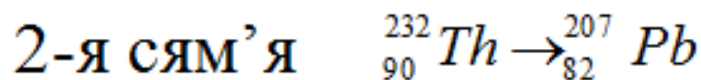
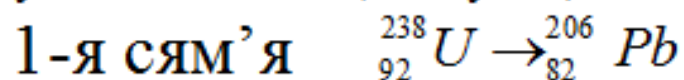
Да з'явы радыеактыўнасці адносяцца:

- 1) α -распад
- 2) β -распад
- 3) γ -выпраменьванне
- 4) дзяленне цяжкіх ядзер
- 5) пратонная радыеактыўнасць.

Прычына распаду – перанасычанасць нейтронамі, т.е. павялічэнне адноснага ліку нейтронаў у ядры з павелічэннем масавага ліку А.

Т.ч. сукупнасць усіх ізатопаў шэрага элементаў, што ўзнікаюць пры паслядоўных радыёактыўных ператварэннях з аднаго матчыннага ядра, называюцца радыёактыўнай сям'ёй.

У сучасны момант існуюць 4 радыёактыўныя сям'і, у трох з якіх (уран, торый, актанауран) матчынымі ядрамі з'яўляюцца прыродныя элементы, у 4-й – штучны элемент (нептуній).

Як любы квантавы працэс радыёактыўнасць – з'ява статыстычная. Аднолькавыя ядра распадаюцца за розны час і для асобна ўзятага ядра можна толькі ўказаць імавернасць распаду за дадзены час. Т.ч., можна лічыць, што колькасць ядзер dN , якія распадаюцца за малы прамежутаку часу dt – як ліку ядзер N , так і прамежутку часу dt .

$$(*) \quad dN = -\lambda N dt$$

- закон радыёактыўнага распада ў дыф-най форме, дзе dN – колькасць ядзер, якія распадаюцца за час dt пры іх перашапачатковай колькасці N ;

λ – пастаянная радыёактыўнага распаду.

$$\lambda = -\frac{dN}{N dt}$$

- імавернасць распаду (доля распаду) ядра $\frac{dN}{N}$ за адзінку часу.

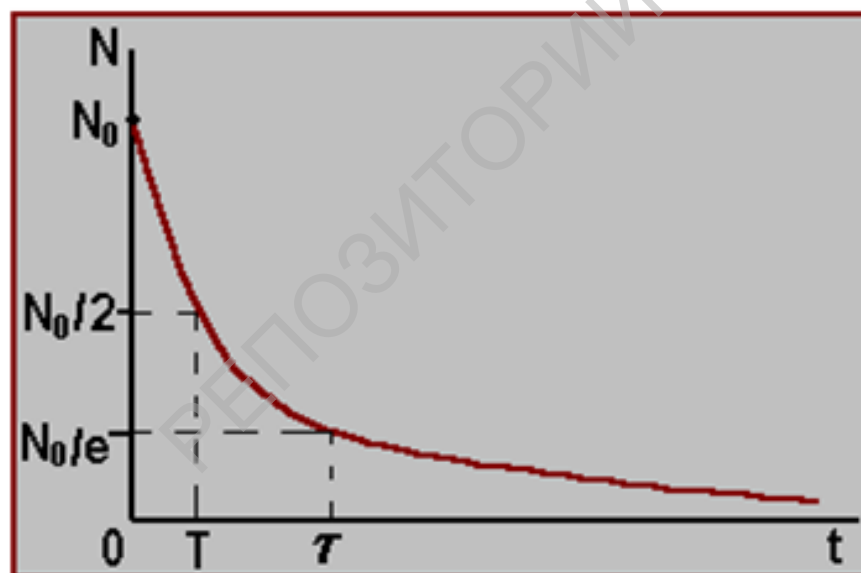
Раздзелім пераменныя ў (*) і правядзем інтэграванне, атрымаем:

$$\frac{dN}{N} = -\lambda dt ; \quad \int_{N_0}^t \frac{dN}{N} = -\lambda \int_0^t dt$$

$$N = N_0 e^{-\lambda t}$$

– закон у інтэгральнай форме, дзе N_0 – колькасць атамных ядзер у момант часу $t=0$; N – колькасць ядзер, якія *не распаліся* і засталіся пасля праходжання часу t . Гэты лік ядзер, што не распаліся, з часам памяншаецца паводле экспаненты.

Час T , за які лік радыя nukлідаў зыходнага элемента памяншаецца ўдвая ў дадзеным аб'ёме, называецца перыядам паўраспаду.

З закона радыёактыўнага распаду $t=T$ і

$$e^{-\lambda T} = \frac{1}{2} \Rightarrow T = \frac{\ln 2}{\lambda}$$

T змяняецца ў вельмі шырокіх межах ад 10^{-7} да 10^{15} год.

Ядро	${}_{84}^{214}\text{Po}$	${}_{53}^{131}\text{I}$	${}_{38}^{90}\text{Sr}$	${}_{55}^{137}\text{Cs}$	${}_{94}^{241}\text{Pu}$	${}_{92}^{238}\text{U}$	${}_{49}^{115}\text{In}$
T	$1,64 \cdot 10^{-4}$ с	8 сутак	28 год	33 гады	18 год	$4,5 \cdot 10^9$ ГОД	$5,1 \cdot 10^{14}$ год

Велічыня, якая вызначае хуткасць распаду $-\frac{dN}{dt}$ ці лік распадаў за гадзіну часу называецца актыўнасцю.

$$a = -\frac{dN}{dt} = \lambda N$$

$$\tau = \frac{1}{\lambda}$$

– сярэдні час жыцця радыяактыўнага ядра;

было

$$T = \frac{\ln 2}{\lambda} = \tau \ln 2$$

$$T = \tau \ln 2$$

τ – вызначаецца як час, за які лік радыянуклідаў памяншаецца ў $e \approx 2,72$ раза.

$$\left[N = N_0 e^{-\lambda t} = |t = \tau| = N_0 e^{-1} = \frac{N_0}{e} \right]$$

За адзінку актыўнасці прыняты *бекерэль* (Бк).

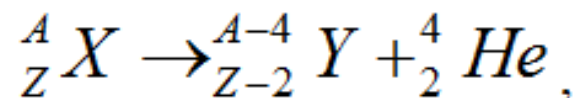
1 Бк = 1 распад за секунду = 1 распад/с

1 *Кюры* [Кю] = $3,7 \cdot 10^{10}$ Бк, што прыкладна адпавядае актыўнасці 1 г.

чыстага радыю ${}_{88}^{226}\text{Ra}$.

§ 7 α -распад

Схема распада

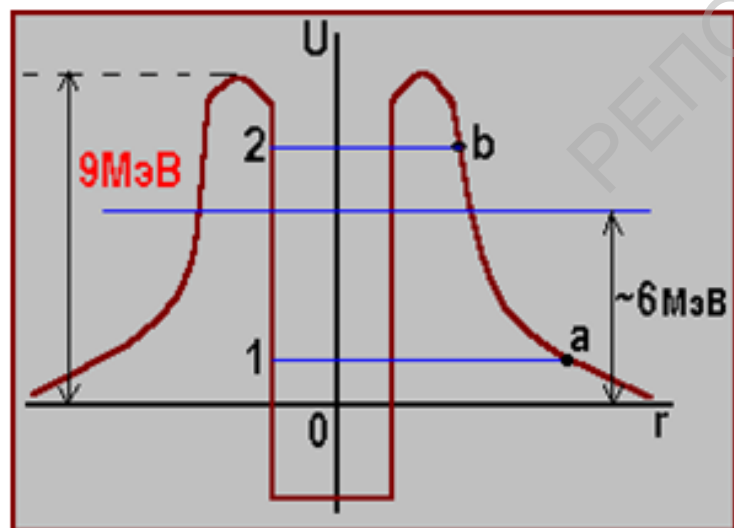

дзе ${}^4_2 \text{He}$ - α -часціца; X – матчынае ядро; Y – даччынае ядро.

α -часціца ўяўляе сабой ядро атама гелія, якое складаецца з 2-х пратонаў і 2-х нейтронаў.

$Q_\alpha = +2e$; энергія α -часціцы 4 – 9 МэВ; $E_{\text{ср}} \approx 6$ МэВ.

Існуе сувязь паміж пачатковай хуткасцю α -часціц і перыядам паўраспаду T радыёактыўных элементаў: чым менш T , тым больш хуткія α -часціцы выпускаюць радыёнуклід.

α -часціца ў гатовым выглядзе не існуе ўнутры ядра, а ўзнікае толькі ў момант яго распаду.

Гэты працэс падобны на працэс узнікнення фатона пры выпраменьванні атама. Т.ч. α -часціца ўзнікае, калі ядро пераходзіць з аднаго стану ў другі.

Пры выльце з ядра α -часціцы назіраецца тунэльны эфект.

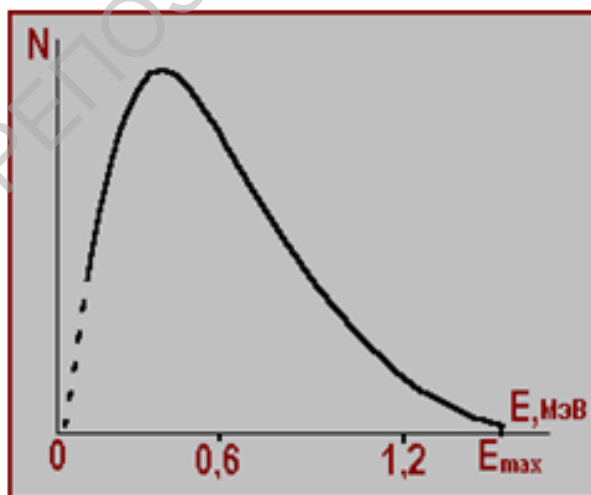
§ 8 β -распад

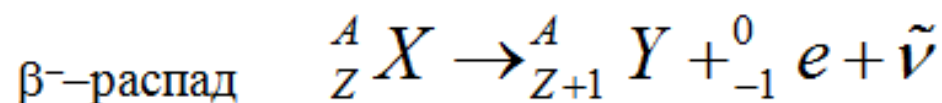
Існуюць тры разнавіднасці β -распада:

1. β^- -распад (электронны распад)
2. β^+ -распад (пазітронны распад)
3. электронны захват.

Адметнай рысай β -распаду з'яўляецца яго ўнутрынуклоннае, а не ўнутрыядзернае пераўтварэнне.

У выніку β -распаду ўзнікаюць патокі электронаў ці патокі пазітронаў, якія распаўсюджваюцца з хуткасцю $\sim 3 \cdot 10^8$ м/с і маюць шырокі спектр энергіі ад 0 да $E_{\max}$ (да дзесятка МэВ).

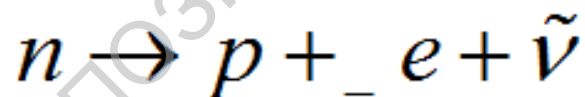

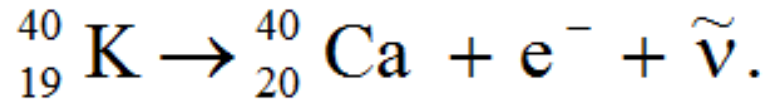
$\tilde{\nu}$ (антинейтрино) – вельмі малая маса; без зараду. $S_{\tilde{\nu}} = \frac{1}{2}$

Пры β^- -распадзе колькасць нуклонаў да распада і пасля застаецца пастаяннай $A = \text{const}$.

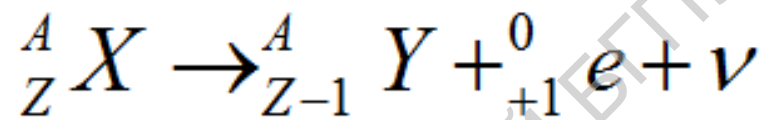
Т.ч. пры β^- -распадзе адбываецца пераўварэнне:

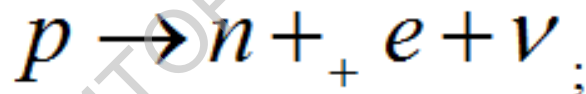
$m_n > m_p$ і гэты працэс магчымы, таму што свабодны нейтрон мае масу большую чым пратон. У сувязі з чым свабодныя нейтроны з'яўляюцца β -радыёактыўны.

β^{+} -распад

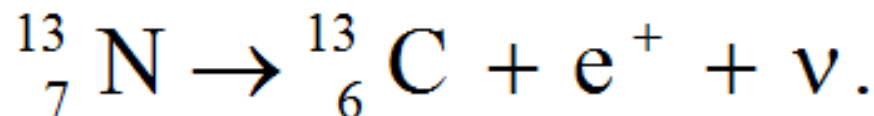

Пры гэтым $A = \text{const}$, а $Z \downarrow$ на 1, выпраменьваецца пазітрон і нейтрына, а

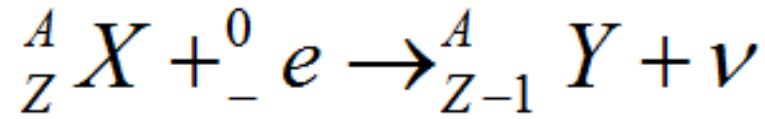

гэта значыць:

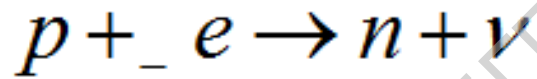
$m_p < m_n \Rightarrow$ пратон у свабодным стане не радыёактывен (не можа пераўтварацца). Калі ж пратон знаходзіцца ўнутры ядра (звязаныя пратоны), ён можа атрымаць частку энергіі ад іншых нуклонаў і перайсці ва ўзбуджаны стан і толькі такі ўзбуджаны пратон можа пераўтварыцца ў нейтрон.

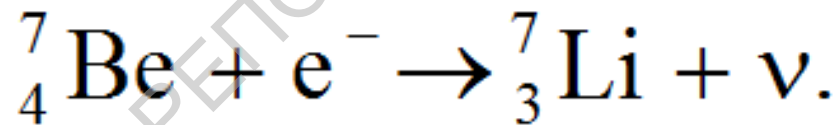
$\bar{e}$ -захват

Гэта значыць,

Пры электронным захваце электрон захватваецца ядром, утвараецца новае ядро і ўзнікае характарыстычнае рэнгенаўскае выпраменьванне, таму што захват электрона з К-абалонкі выклікае эл-ныя пераходы з больш высокіх узроўняў. З L і M-абалонак электрон захватваецца рэдка.

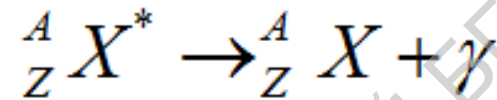
Пранікальная здольнасць для β -выпраменьвання для газаў ~ 10 м, вадкасці ~ 10 мм, цвёрдых цел ~ 1 мм.

Для аховы ад β -прамянёў выкарыстоўваюцца металічныя і пластмасавыя экраны.

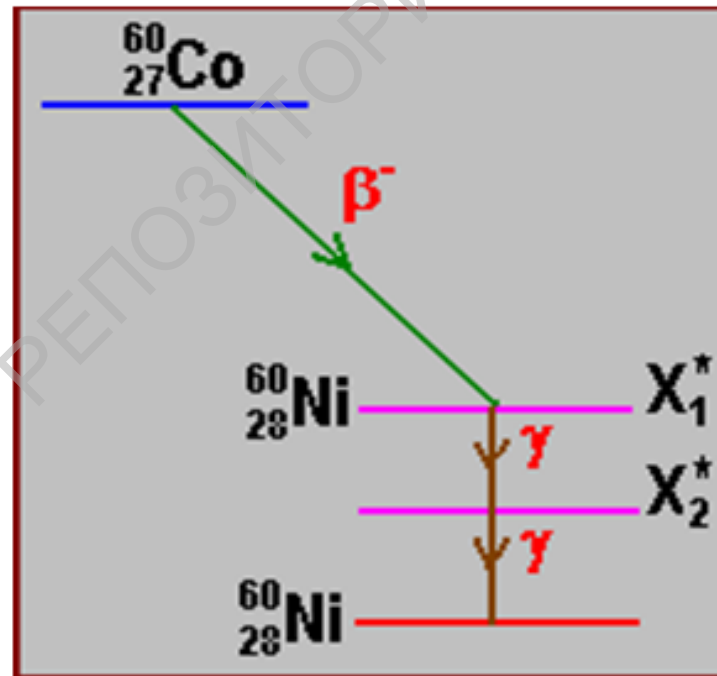
§ 9 γ -выпраменьванне

Гамма-выпраменьванне ўзнікае ў працэсе α або β -распаду ў тым выпадку, калі даччынае ядро знаходзіцца ва ўзбуджаным стане.

Схема:

* - узбуджаны стан.

Унутраная канверсія – гэта працэс выпускання ядром γ -кванта, часцей віртуальнага, які паглынаецца адным з электронаў К, L, M атама. У выніку чаго электрон вылятае з атама, а вакантнае месца запаўняецца электронамі з больш высокіх энергетычных узроўней. Т.ч. узнікае характарыстычнае рэгенаўскае выпраменьванне.

γ -прамяні валодаюць вялікай пранікальнай здольнасцю (жорсткае), не адхіляюцца ні электрычным, ні магнітным полем. Маюць энергію ~ 1 МэВ і $\lambda \sim 10^{-12}$ м.

Найбольш жорсткае γ -выпраменьванне праходзіць слой свінцу таўшчынёй 5 см і слой паветра да некалькі сот метраў.

Закон аслаблення выпраменьвання выглядае наступным чынам:

$$I = I_0 e^{-\mu X},$$

дзе μ – лінейны каэфіцыент аслаблення.

Пры $x=d_{1/2}$, пры якой $I=I_0/2$ называецца таўшчанёй слоя палавіннага аслаблення. Для γ -выпраменьвання з $\sim 1,25$ МэВ $d_{1/2} \approx 8$ мм са свінцу і $d_{1/2} \approx 16$ мм для жалеза.

4) Спонтаннае дзяленне цяжкіх ядзер – працэс самавольнага дзялення ядзер урана на дзве прыкладна роўныя часткі. Выяўлены ў 1940 годзе. Па сваім рысам дадзенае дзяленне вельмі блізка да вымушанага дзялення ядзер урана.

5) Пратонная радыёактыўнасць – пераўтварэнне ядра з іспусканнем аднога ці двух (двухпратонная радыёактыўнасць) пратонаў. Упершыню назіралася ў 1963 годзе.

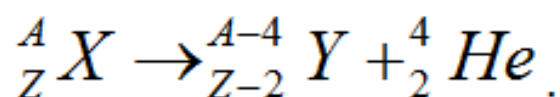
§ 10 Правілы зрушэння

Пры ўсіх радыёактыўных пераўтварэннях (α , β , γ) строга выконваюцца законы захавання *масы, энергіі, электрычнага зараду, спіну і інш.*

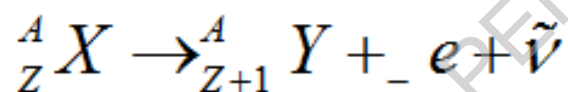
Маса пры пераўтварэннях звязана з лікам нуклонаў, які не змяняецца і вызначаецца масавым лікам A . На падставе закона захавання масы (колькасці нуклонаў) і электрычнага зараду ўстанаўліваюцца правілы зрушэння. Пры іх фармуліроўцы ўлічваецца:

- а) што масавы лік прадуктаў распаду роўны масавому ліку зыходнага ядра;
- б) зарадавы лік прадуктаў распаду роўны зарадаваму ліку зыходнага ядра.

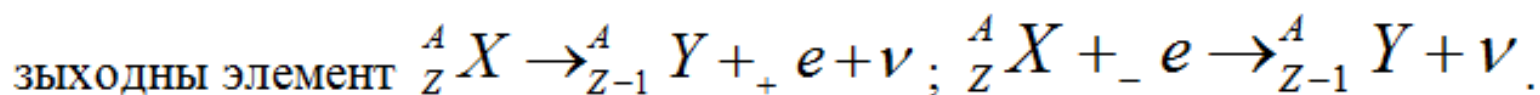
1) У выніку α -распаду ўзнікае даччынае ядро, якое стаіць на два месцы бліжэй да пачатку ў табліцы Мендзялеева, чым зыходны элемент

2) Пры электронным β^- -распадзе ўзнікае новы элемент, які на адно месца стаіць бліжэй да канца табліцы Мендзялеева, чым зыходны элемент

3) Пры пазітронным β^+ -распадзе і электронным захопе ўзнікае даччынае ядро, якое на адно месца бліжэй да пачатку табліцы Мендзялеева, чым

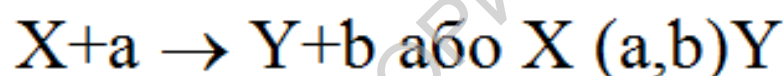
На падставе гэтых 3-х правіл можна вылічыць, якое ядро ўтвараецца ў выніку любога радыёактыўнага пераўтварэння.

§ 11 Ядзерныя рэакцыі

Працэс штучнага пераўтварэння атамных ядзер пад уздзеяннем элементарных часціц ці іншых ядзер называецца ядзернай рэакцыяй.

Ядзерныя рэакцыі адбываюцца пры прыбліжэнні часціцы-снарада да ядра-мішэні да $\approx 10^{-15}$ м.

Схема ядзернай рэакцыі:

Т.ч. пры бомбардзіроўцы часціцай a ядра X узнікае ядро Y і ўтвараецца часціца b .

$$E = \left(\sum m_1 - \sum m_2 \right) c^2,$$

дзе $\sum m_1$ - сума мас часціц да рэакцыі; $\sum m_2$ - сума мас часціц пасля рэакцыі.

Калі $\sum m_1 > \sum m_2$, то E “-“, энергія паглынаецца, гэта рэакцыі эндатэрмічныя.

Існуюць два тыпы рэакцый:

1) Рэакцыі, якія выкліканы часціцамі з невялікай энергіяй і працякаюць за час, значна большы, чым час ядзернага пралёту $\tau_{\text{я}} \approx 5 \cdot 10^{-22}$ с, праходзяць у два этапа з утварэннем складанага ядра П:

а) $X+a \rightarrow \text{П}$, дзе П – прамежкавае ядро, якое знаходзіцца ва ўзбуджанам стане.

Так як $\tau_{\text{П}} \sim 10^{-14} - 10^{-12}$ с, то за гэты час “забываецца” гісторыя ўтварэння ядра, таму яго распад працякае незалежна ад першага этапа.

б) $\text{П} \rightarrow Y+b$ або $X+a \rightarrow \text{П} \rightarrow Y+b$.

2) Рэакцыі на хуткіх часціцах (прамыя рэакцыі):

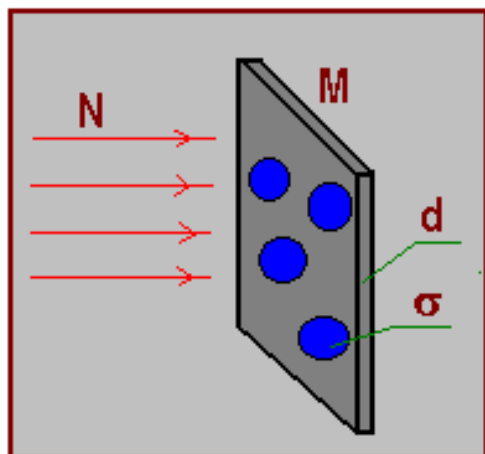
а) Рэакцыя зрыву (срыва). Калі адносна ядра рухаецца дэйтон, то адзін нуклон зрываецца (захопліваецца ядром), а другі пралятае міма.

б) Рэакцыя захвату, адваротная рэакцыі зрыва. Калі міма ядра пралятае нуклон ён захопдівае ў ядра нуклон і пераўтвараецца у дэйтон.

Пры вельмі высокіх энергіях часціц узнікаюць выбуховыя ядзерныя рэакцыі і ядры распадаюцца на шмат дробных асколкаў, якія называюцца *фрагментамі*.

Ядрамі-снарадамі могуць быць: α -часціцы, нейтроны, γ -кванты, пратоны, дэйтаны і г.д.

Практычна большасць ядзерных рэакцый адбываецца пры сутыкненнях пучкоў часціц з мішэнямі, але расшчапленне кожнага ядра ўяўляе сабой элементарны акт узаемдзеяння ядра і адной часціцы. Таму для характарыстыкі інтэнсіўнасці рэакцыі ці імавернасці ўзаемдзеяння часціцы з ядрамі мішэні, уводзіцца паняцце *эфектыўнага сячэння ядзернай рэакцыі*, якое абазначаюць σ .

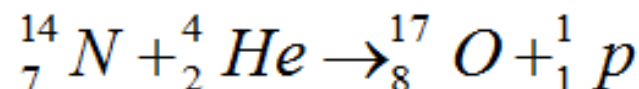

Пад эфектыўным сячэннем ядзернай рэакцыі разумеюць плошчу мішэні, пры пападанні ў якую абавязкова адбываецца ядзерная рэакцыя.

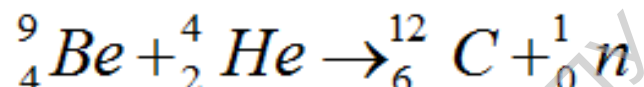
Паколькі ядзерныя сілы кароткадзеючыя, то эфектыўнае сячэнне, якое выражаецца ў адзінках плошчы (м^2) з'яўляецца вельмі малым і для іх уводзіцца спецыяльная адзінка, якая называецца *барн*: $1 \text{ барн} = 10^{-28} \text{ м}^2$.

Прыклады ядзерных рэакцый:

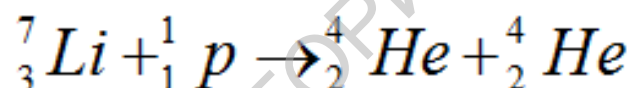
1) 1919 год, Рэзерфорд (штучная)

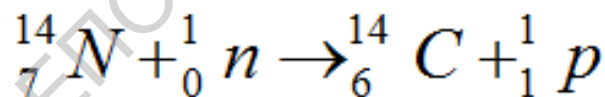
2) 1932 год, Чэдвак, рэакцыя па выяўленні нейтрона

3) Першае расшчапленне ядра пад уздзеяннем штучнага паскораных пратонаў ($\sim 0,8$ МэВ) было праведзена ў 1932 годзе Кокрафтам і Уолтанам

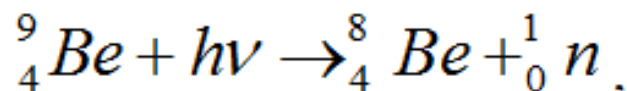

4) У атмасферы пад уздзеяннем нейтронаў з касмічных прамянёў працякае рэакцыя

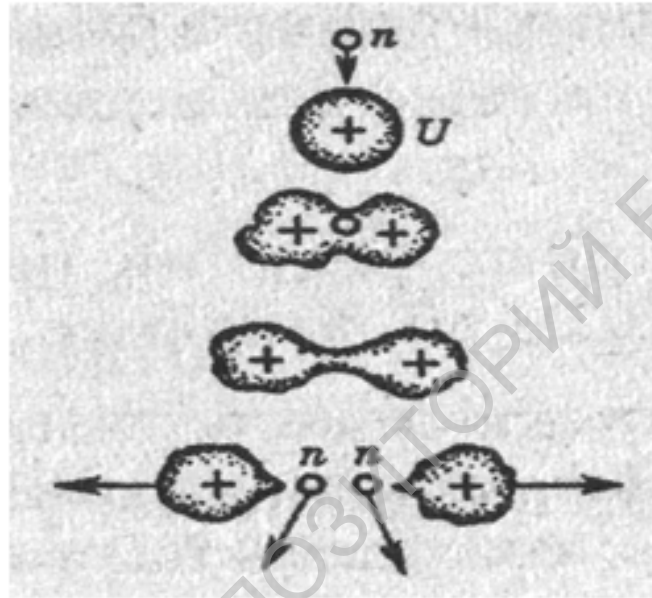
${}^{14}_6\text{C}$ - радыёактыўны з $T_{1/2}=5670$ гадоў і засвойваецца раслінамі пры фотасінтэзе.

5) Фотаядзерныя рэакцыі:

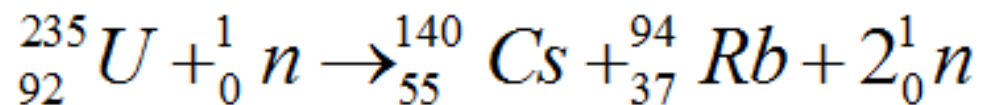
дзе $h\nu$ -- γ -квант (жорсткі) атрыманы з дапамогай бэтатрона.

§ 12 Дзяленне ядзер. Ланцуговая ядзерная рэакцыя

Дзяліцца могуць: ${}_{92}^{238}\text{U}$; ${}_{92}^{235}\text{U}$; ${}_{92}^{233}\text{U}$; ${}_{94}^{239}\text{Pu}$; ${}_{90}^{230}\text{Th}$.

Прыкладам дзялення ядра пад дзеяннем нейтронаў з'яўляецца рэакцыя:

У залежнасці ад кінетычнай энергіі (хуткасці) нейтроны дзеляцца на:

- 1) хуткія ($0,1 \text{ МэВ}$ і болей)
- 2) павольныя (не больш $0,1 \text{ МэВ}$)
- 3) цеплавыя ($0,5 - 5 \cdot 10^{-3} \text{ эВ}$)
- 4) халодныя ($5 \cdot 10^{-3} - 10^{-7} \text{ эВ}$)

Існуе правіла Бора-Уілера, згодна якому ядры, якія складаюцца з няцотнага ліку нейтронаў, дзеляцца пад уздзеяннем нейтронаў любой энергіі, а ядры, што складаюцца з цотнага ліку нейтронаў, – толькі пад уздзеяннем хуткіх нейтронаў.

Напрыклад: ${}_{92}^{235}\text{U} \rightarrow N = 143$ (любья нейтроны)

${}_{92}^{238}\text{U} \rightarrow N = 146$ (быстрыя)

Развіццё ланцуговай рэакцыі дзялення характарызуецца каэфіцыентам размнажэння нейтронаў K :

$$K = \frac{N_i}{N_{i-1}}$$

K вызначаецца стасункам колькасці нейтронаў, якія выклікаюць дзяленне ядзер на адным з этапаў рэакцыі да колькасці нейтронаў, што выклікаюць дзяленне ядзер на папярэднім этапе гэтай рэакцыі. У залежнасці ад велічыны K могуць працякаць розныя працэсы дзялення.

Пры $K < 1$ ядзерная рэакцыя не развіваецца (затухае).

Пры $K = 1$ рэакцыя ідзе з const хуткасцю (стабільная).

Пры $K > 1$ рэакцыя некіруемая (выбух).

K залежыць ад тыпа ядзернага рэчыва, яго масы і памераў (формы). У выпадку сферычнай формы $V_{\text{цела}} \sim R^3$, а $S_{\text{пав}} \sim R^2$, дзе R – радыус сферы.

Гэта значыць, што адносная доля вылятаючых наружу нейтронаў памяншаецца з ростам масы (R – пав-ца) рэчыва, які дзеляцца як $S/V \approx 1/R$.

Маса радыёактыўнага рэчыва, якая адпавядае $K=1$ называецца крытычнай масай ($m_{кр}$).

Пры гэтым памеры актыўнай зоны – крытычныя памеры. Для ${}_{92}^{235}U$
 $m_{кр} = 40$ кг кр. памеры – шар.

Пры $m \geq m_{кр}$ – рэакцыя ідзе.

Пры $m < m_{кр}$ – не ідзе.